

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

СОЦІАЛЬНО ВІДПОВІДАЛЬНЕ ІНВЕСТУВАННЯ ДЛЯ ДОСЯГНЕННЯ ЦІЛЕЙ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

МОНОГРАФІЯ

Міністерство освіти і науки України
Сумський державний університет

**СОЦІАЛЬНО ВІДПОВІДАЛЬНЕ
ІНВЕСТУВАННЯ
ДЛЯ ДОСЯГНЕННЯ ЦІЛЕЙ
СТАЛОГО РОЗВИТКУ**

Монографія

За загальною редакцією О. Л. Пластуна

Суми
ВВП «Мрія»
2023

УДК 351.82+351.863]:336
С 69

*Рекомендовано до видання
вченою радою Сумського державного університету
(протокол № 3 від 19 жовтня 2023 року)*

Рецензенти:

Журавка Ф. О. – доктор економічних наук, професор, професор кафедри міжнародних економічних відносин Сумського державного університету;

Кремень В. М. – докторка економічних наук, професорка, провідна економістка відділу виявлення та дослідження фактів нанесення шкоди управлінню з питань стягнення шкоди Фонду гарантування вкладів фізичних осіб;

Данько Ю. І. – доктор економічних наук, професор, проректор із наукової роботи Сумського національного аграрного університету.

Соціально відповідальне інвестування для досягнення
С 69 цілей сталого розвитку : монографія / за заг. ред.
О. Л. Пластуна. – Суми : видавничо-виробниче
підприємство «Мрія», 2023. – 160 с.
ISBN 978-966-473-342-4

У монографії розглянуто теоретичні аспекти та методологічне забезпечення соціально відповідального інвестування. Окрему увагу приділено метааналізу наявної академічної літератури з питань ESG-активності, відповідального інвестування та його регулювання, а також імпакт-інвестуванню як перспективної форми відповідального інвестування.

Видання рекомендоване для фахівців у галузі фінансів, фінансових ринків, інвестування, студентів та аспірантів економічних спеціальностей, а також науковців і викладачів закладів вищої освіти.

УДК 351.82+351.863]:336

ISBN 978-966-473-342-4

© Сумський державний
університет, 2023
© ВВП «Мрія», 2023

ЗМІСТ

Вступ	4
1. Концепція сталого розвитку: від благодійності до джерела підвищення конкурентоспроможності підприємства	7
2. Метааналіз дослідження проблематики сталого розвитку та esg-активності в академічному середовищі	20
3. Бібліометричний аналіз академічного середовища в контексті забезпечення реалізації відповідального інвестування	32
4. Економіко-статистичний аналіз стану ринку кредитування домашніх господарств України в контексті цілей сталого розвитку	45
5. Бенчмарки відповідального інвестування: метааналіз наукових напрацювань	62
6. Імпакт-інвестування як засіб відновлення поліського регіону України в повоєнний період	79
7. Роль імпакт-інвестування в повоєнному відновленні видобувної промисловості України	115
8. Метааналіз регуляції відповідального інвестування: погляд із позиції науки	132
9. Регулювання механізму відповідального інвестиційного забезпечення: світові та національні тренди	147

ВСТУП

Процес досягнення Цілей сталого розвитку (ЦСР), що офіційно розпочався у 2016 році, породив низку конкретних питань в експертному та академічному середовищах. Ці питання охоплюють широкий спектр аспектів: від розроблення стратегій досягнення сталого розвитку та формування відповідних індикаторів досягнення ЦСР до особливостей збирання й аналізування даних, а також пошуку найбільш ефективних способів виконання конкретних ЦСР або їх окремих цілей.

Зважаючи на високу важливість проблематики сталого розвитку та досягнення ЦСР, ця тема набула широкого резонансу в академічному оточенні. Накопичені знання в цьому напрямку вже потребують систематизації й узагальнення з метою спрощення їх застосування для виконання практичних завдань.

Одним із наслідків зростання інтересу до сталого розвитку став стрімкий розвиток концепції відповідального інвестування у світі впродовж останнього десятиліття, що також сприяє активному вдосконаленню його нормативного регулювання.

Як наслідок, останніми роками фіксують значне зростання інтересу з боку урядів та політиків до сталого фінансування й відповідальних інвестицій. Інтерес відображає глобальне визнання необхідності враховувати екологічні, соціальні та управлінські аспекти (ESG) під час ухвалення рішень щодо інвестування. Ця тенденція привела до створення окремих національних та регіональних норм, спрямованих на регулювання відповідальних інвестицій, що також привело до диференціації нормативного поля.

У результаті впродовж останнього десятиліття було внесено понад 730 змін різного рівня до регуляторних документів 50 найбільших економік світу. Ці зміни стосуються врахування інвесторами ESG-факторів та ризиків, пов'язаних із сталим розвитком. Відповідно до цього набуває актуальності створення дорожніх карт, нормативних меж та політик для регулювання відповідальних інвестицій.

Важливим викликом в упровадженні практик відповідального інвестування є інформаційна асиметрія. Вона

проявляється в проблемах доступності та узгодженості даних щодо відповідального інвестування, суперечливих і застарілих рейтингів, низької прозорості бенчмарків й індексів тощо. Відсутність стандартизації та уніфікованого законодавчого регулювання для відповідального інвестування та його оцінювання рейтинговими агентствами також поглиблює цю проблему. Усе це свідчить про актуальність та значущість дослідження наявних бенчмарків у контексті стандартизації й систематизації сектору відповідального інвестування.

Монографія складається з восьми розділів, викладення яких комплексно розкриває проблему формування теоретико-методологічних основ та методичного інструментарію впровадження, розвитку й регулювання соціально відповідального інвестування для досягнення Цілей сталого розвитку. Вирішення зазначеної проблеми, презентоване авторами монографії, дозволяє сформувати інформаційне поле для науково обґрунтованого управління процесами, пов'язаними з відповідальним інвестуванням та їх організацією.

Зокрема, в першому розділі розкрито сутність концепції сталого розвитку. Другий розділ містить метааналіз дослідження проблематики сталого розвитку та ESG-активності в академічному середовищі. У третьому розділі розглянуто академічне забезпечення реалізації відповідального інвестування. Четвертий розділ уміщує економіко-статистичний аналіз стану ринку кредитування домашніх господарств. П'ятий розділ містить мета-аналіз наукових напрацювань стосовно бенчмарків відповідального інвестування. У шостому розділі розглянуто імпаکت-інвестування та його роль у відновленні економіки. Зокрема, досліджено імпакт-інвестування як засіб відновлення Поліського регіону України в повоєнний період, а також визначено роль імпакт-інвестування в повоенному відновленні видобувної промисловості України. У сьомому розділі наведено результати метааналізу регуляції відповідального інвестування. Восьмий розділ присвячено дослідженню світових та національних трендів регулювання механізму відповідального інвестиційного забезпечення.

Одержані в монографії результати доповнюють інструментарій, необхідний для досягнення Цілей сталого

розвитку і надають необхідну інформацію щодо доцільності прийняття змін у державній регулятивній політиці з метою розвитку відповідального інвестування як еволюційної умови функціонування фінансового сектору.

Усе це в комплексі створює необхідний теоретичний базис для вирішення проблем досягнення сталого розвитку та наявних проблем, зокрема, фінансових гепів.

Питання, висвітлені в монографії, адресовані широкому колу фахівців: представникам органів фінансового нагляду, регулювання й управління держави та її фінансового сектору, керівникам компаній, інвесторам та іншим учасникам фінансових ринків, викладачам вищої школи, студентам, аспірантам.

Наукова праця містить результати досліджень, проведених у межах науково-дослідної роботи «Фрактальна модель трансформації фондового ринку України: соціально-відповідальне інвестування для досягнення Цілей сталого розвитку» (номер державної реєстрації 0121U100473).

Леонід Миколайович Таранюк,
Сумський державний університет, Україна
Рената Корсакене,
Вільнюський технічний університет Гедиміна, Литва
Каріна Вікторівна Таранюк
Сумський державний університет, Україна

9

РЕГУЛЮВАННЯ МЕХАНІЗМУ ВІДПОВІДАЛЬНОГО ІНВЕСТИЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ: СВІТОВІ ТА НАЦІОНАЛЬНІ ТРЕНДИ

Сучасні тенденції в інвестиційній сфері є визначальним фактором глобалізації, а глобалізаційні характеристики – основними в міжнародних інвестиційних процесах.

Фінансовий сектор – це один із напрямів глобалізації, який є основною складовою глобалізації. Він розвивається завдяки можливості швидкого потоку фінансів за допомогою світового павутиння. На нинішньому етапі кількість щоденних міжбанківських операцій становить близько 1,5 трлн дол. США.

Зростання обсягів міжнародних інвестицій є особливістю міжнародних економічних відносин. Країни, яким не вистачає національних фінансових ресурсів для розвитку економіки зацікавлені в цьому міжнародному процесі.

На сучасному етапі інвестиції мають різне національне походження та взаємодіють між собою. Вони перетворюються на світові інвестиційні ресурси і функціонують в єдиному глобальному просторі.

Сплеск амбітних планів виробників відновлюваної енергетики та акумуляторів сформував інвестиційну матрицю в першій половині 2022 року, що характерно для відповідального інвестування, тоді як нафта та газ знову увійшли до 10 найбільших одержувачів іноземних інвестицій на тлі тривалої, так званої глобальної енергетичної кризи (Полосьмак, 2022).

Виробники відновлюваної енергії запустили найбільшу кількість мегапроектів у першому кварталі 2022 року на загальну суму капіталовкладень у 48 мільярдів доларів. Було

оголошено кілька великих інвестицій у виробництво водню та аміаку. Загалом основна кількість інвестиційних проєктів у сфері відновлюваної енергетики за ці півроку вища, ніж будь-який інший показник за весь рік із 2003 року (Зайцева, 2015).

Дослідимо динаміку світових міжнародних інвестицій за період 2008-2021 рр. (рис. 9.1) (Investment Climate Statements, 2021).

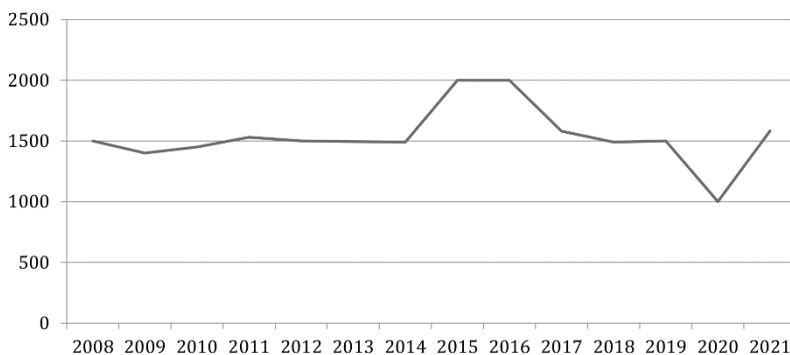

Рисунок 9.1 – Динаміка світових міжнародних інвестицій за період 2008-2021 рр. (Investment Climate Statements, 2021)

Вагомі програми доставлення розвитку в інфраструктуру з багаторічним періодом продуктивності могли б бути основою фінансового інформаційного проєкту. Міжнародні інвестиції та фінансові операції багатонаціональних корпорацій ще не втратили свого імпульсу.

Проте загалом імпульс зростання 2021 року навряд чи вдасться утримати. Глобальні потоки ПІІ в 2022 році, швидше за все, рухатимуться низхідною траєкторією або в кращому випадку залишаться на колишньому рівні. Нова проєктна діяльність уже демонструє ознаки підвищеного неприйняття ризику серед інвесторів. Попередні дані за перший квартал 2022 року показують, що кількість проєктів інвестицій «із нуля» скоротилася на 21%, а кількість угод із міжнародного проєктного фінансування – на 4% (Полосьмак, 2022).

Дослідимо світовий досвід відповідального інвестування. У системі відповідального інвестування на світовому рівні важливе місце займає інвестування проєктів Індустрії 4.0.

Для цього необхідно дослідити зв'язок між глобальними мережами ПІІ та технологічним розвитком як елемент дослідження наукоємності відповідального інвестиційного забезпечення в глобальному інвестиційному просторі.

Щоб зрозуміти зв'язок між глобальними мережами ПІІ та технологічним розвитком, глобальні мережі ПІІ були структуровані на основні та периферійні структури. У глобальній мережі ПІІ є численні емпіричні докази того, що позиція країни в центрі-периферії в глобальній мережі ПІІ істотно та позитивно корелює з технологічним прогресом країни. На перший погляд, установлення однозначного причинно-наслідкового зв'язку між ПІІ та технічним прогресом може здатися складним через можливість зворотного причинно-наслідкового зв'язку. Проте ретельний економетричний аналіз із використанням інструментального оцінювання змінних підтверджує надійність висновків: центральне положення країни в глобальній мережі ПІІ приводить до технологічної переваги. Країни, які тісно пов'язані в мережі ПІІ, можуть покращити структуру всієї мережі, щоб забезпечити рівномірний розподіл міжнародних інвестицій. Досліджуючи позицію технологічного рівня своєї власної мережі в глобальній мережі ПІІ, країни можуть залучати ПІІ від ключових учасників високотехнологічної мережі. Крім того, виявлено, що серед показників здатності до поглинання (НДДКР, людський капітал і наукоємність) лише наукоємність має позитивний і значний гальмівний вплив на співвідношення між позицією країни як вузла мережі та її технологічним рівнем. Оскільки позитивні наслідки ПІІ не є ані автоматичними, ані безумовними, політики мають потенціал забезпечити місцевих учасників необхідними інституційними структурами та стимулами для розвитку належної здатності до поглинання. Позитивний вплив іноземних навичок підсилюється добре розвиненою місцевою бізнес-інфраструктурою та місцевими можливостями. Зокрема, відповідність наукоємності технологічному рівню країни та її позиція в центрі мережі ПІІ висвітлює важливі тонкощі в розумінні здатності до поглинання. Іншим важливим аспектом цього висновку є те, що наукоємність також можна розглядати як міру таких факторів, як якість інвестиційного забезпечення, управління, інституцій

та конкурентоспроможності. Те й інше важливо для іноземних інвесторів, щоб інвестувати, співпрацювати та ділитися знаннями з місцевими партнерами.

Наукоємні фірми можуть розвиватися та розвивати інвестування в інноваційні проекти на основі досвіду, одержаного в цьому середовищі. Тому важливо заохочувати інвестиції до змісту місцевих знань, щоб збільшити здатність до засвоювання та прискорити технологічний розвиток. ПІІ можуть бути корисними, навіть якщо мережевий фокус країни змінюється через фактори здатності поглинання. Немає загальноприйнятого показника рівня розвитку технологій на рівні країни, ані чіткого показника поглинальної здатності. Тому немає альтернативи використанню існуючих моделей. Крім того, результати можуть відрізнятись, якщо розглядати причини участі в різних видах науково-дослідної діяльності. Наприклад, відповідальне інвестування в НДДКР, спрямовані на виведення нових продуктів або послуг на ринок, можуть не мати негайного впливу, тоді як відповідальне інвестування в НДДКР, спрямовані на вдосконалення наявних знань (тобто здатності до засвоювання), можуть мати швидший і відчутніший вплив у короткостроковій перспективі. Подібним чином моделювання мереж ПІІ між країнами, що належать до різних регіональних угруповань, може допомогти краще зрозуміти фактори, що впливають на регіональний розвиток та глобальну економічну інтеграцію, а отже, висвітлюють ефективні напрями відповідального інвестування, вектор якого спрямований на подолання соціальних дисбалансів та екологічної відповідальності в розвитку країн світу.

Необхідно зазначити, що якщо революція – це радикальна зміна політичної ситуації в країні, то технічна революція – це радикальна заміна одних технологій іншими. Ці зміни характеризуються новими технологічними інноваціями та способами їх застосування. Таким чином, кожна технологічна інновація має невимірний вплив на життя соціуму, а інвестування в неї є гарантією до фінансового успіху компаній.

Дослідимо європейський досвід упровадження відповідального інвестування в проектах четвертої промислової революції (Індустрія 4.0) в системі відповідального інвестування Італії. Необхідно зазначити, що ця революція

охоплює серію нових технологій, які поєднують фізичний, цифровий і біологічний світи, впливаючи на всі сектори економіки та галузі. Одним словом, швидкість і масштаб цієї технологічної революції є безпрецедентними.

Нещодавно уряд Італії запровадив програму «Індустрія 4.0», яка спрямована на сприяння зростанню та розвитку бізнесу, зокрема, за допомогою підтримання досліджень і розробок та збільшення інновацій у виробничих процесах. Ці заходи мають на меті забезпечити доступність інвестицій і надати податкові пільги для підвищення заробітної плати, пов'язаної з продуктивністю (так звані «факторні заробітні плати»), що ефективно посилює заходи соціальної спрямованості відповідального інвестування.

Ключовими аспектами Індустрії 4.0 є збільшення податкового кредиту для витрат на дослідження та розробки до 50%, з максимальним лімітом 20 млн євро на бенефіціара. Цей податковий кредит буде доступний не лише для італійських компаній, а й для іноземних компаній із постійним представництвом в Італії, які:

- виконують науково-дослідні роботи для компаній, що впроваджують «зелені» технології в перероблення сміття та розміщені за межами Італії;

- інвестиції в нові матеріальні активи, обладнання та технології для розроблення інноваційних продуктів і процесів підлягають податковій амортизації – 250%, зокрема виробництва медичного обладнання та інструмента;

- фінансові внески розміром від 20 000 млн євро до 2 млн євро для покриття частини відсотків, які сплачує компанія за банківським фінансуванням;

- запровадження факультативного пільгового режиму оподаткування доходів від використання нематеріальних активів (промислових патентів, зареєстрованих торгових марок, промислових зразків, ноу-хау та авторського програмного забезпечення), зокрема у сфері перероблення відходів;

- можливість сплачувати знижений або фіксований податок (10% – фіксована ставка) на винагороди за результатами роботи, які виплачують працівникам за колективними договорами з профспілками (Пасі, 2016).

Це важливі заходи, що надають значні переваги компаніям, які прагнуть до інновацій, зокрема у сфері «зелених» технологій. Їм потрібен детальний бізнес-план заходів, щоб задокументувати понесені витрати та підтвердити, що вони є заходами Індустрії 4.0 згідно з новими законами та правилами.

Прикладом інтеграції четвертої промислової революції в Італії є придбання компанії Robuschi підприємством Gardner Denver. Форсунки, насоси та відповідні агрегати компанії використовують на різноманітних кінцевих ринках, урахувавши стічні води (водовідведення населених пунктів та виробництв), гірничодобувну промисловість, виробництво електроенергії та загальне промислове застосування. Компанія Robuschi є чудовим стратегічним доповненням до портфолію підприємства Gardner Denver і ідеально вписується в групу промислових продуктів Gardner Denver. Очікується, що розширені виробничі можливості компанії Robuschi забезпечать значну синергію витрат, оскільки продовжує оптимізувати європейську виробничу наявність на основі принципів відповідального інвестування підприємства Gardner Denver Way (Пасі, 2016).

Дослідимо європейський досвід упровадження відповідального інвестування в медичну сферу Європейського Союзу як чинник підвищення рівня соціального забезпечення громадян ЄС під час реалізації даного інвестування.

Незважаючи на численні перешкоди та зростання конкуренції, європейська індустрія продукції медичного призначення (MedTech CDMO) відновила зростання, починаючи з 2021 року.

Згідно з оптимістичним прогнозом європейський ринок MedTech CDMO буде розширюватися на середньорічному темпі зростання на 8,5% між 2021 і 2023 роками. Нормалізація стратегій закупівель OEM-виробників і зростання рівня запасів – це дві тенденції, які, ймовірно, вплинуть на ефективність ринку. Після подолання численних загроз для безперервності ланцюга створення вартості продукту в 2021 і 2022 роках рішення щодо закупівель повинні відновити звичайну роботу з оновленим акцентом на довгострокове планування ефективності.

Загрози та постійні труднощі існують для глобального CDMO для медичних пристроїв. Як у США, так і в Європі ринок медичної продукції може стати надто дорогим для менших

CDMO без доступу до недорогої потужності, оскільки витрати на робочу силу та транспортування зростають.

Завдяки рекордній кількості інвестиційних транзакцій, завершених упродовж року, у 2021 році діяльність у світовій індустрії медичних пристроїв CDMO досягла нового максимуму. Консолідація галузі й надалі сприятиме як інвестиціям приватного капіталу, так і тенденції до неорганічного зростання у 2022 році. Виробничі компанії все ще оскаржують ціннісні можливості та кінцеві ринки. Повернення до нормального життя пришвидшило зростання європейського сектору MedTech CDMO, але окремі підприємства можуть опинитися під загрозою через загострення конкуренції, порушення логістики та зростання витрат на матеріали й робочу силу. Щоб успішно орієнтуватися на складному та динамічному ринку, такому як ринок MedTech CDMO, необхідно провести ретельний аналіз бізнес-можливостей і основних потенційних обмежень для кожної ринкової ніші та впроваджувати механізм відповідального інвестування в ті компанії, які показують прогрес на ринку товарів медичного призначення в Європі.

Тенденції в галузі технологій, політики та сталого розвитку надають багатогранний вплив на міжнародне виробництво, посилюють один одного, розвиваються в протилежних напрямках та по-різному проявляються в різних галузях та країнах (табл. 9.1) (Полосьмак, 2022).

Таблиця 9.1

Конфігурації міжнародного інвестиційного виробництва як елемент відповідального інвестування (Глобальні трансформації, 2021)

Конфігурація міжнародного інвестиційного виробництва	Основні наслідки різних траєкторій для інвестицій і розвитку приймаючих країн
Решоринг	Можливий шок реструктуризації, враховуючи вилучення інвестицій, перебазування; направлення інвестицій. Скорочення ресурсів ПІІ, орієнтованих на підвищення ефективності. Ускладнення вбудовування в глобальні ланцюжки постачань і освоєння в них виробництва дедалі більш великих переділів

Продовження таблиці 9.1

Диверсифікація	Прискорення переходу на нематеріальні активи і глобальні ланцюжки постачань на основі послуг. Участі в глобальних ланцюжках постачань сприяє якості жорсткої і м'якої цифровий інфраструктури
Регіоналізація	Перехід від глобальних інвестицій, орієнтованих на ефективність, до регіональних інвестицій, орієнтованих на освоєння ринку. Перехід від інвестицій у вертикальні сегменти глобальних ланцюжків постачань до інвестицій у кластери і ширшу індустріальну базу
Копіювання	Перехід від інвестицій у великі промислові виробництва до інвестицій у дрібні розподілені виробництва. Місцеві виробничі послуги і виробнича база служать необхідною умовою залучення кінцевих виробництв до глобальних ланцюжків постачань

Кожний напрям інвестування може розглядатися як відповідальне інвестиційне забезпечення з посиленням соціальної, екологічної складової в інвестиційних проєктах.

Щодо національних особливостей інвестиційного забезпечення в контексті впровадження механізмів відповідального інвестування, то необхідно зазначити, що незважаючи на потенціал України, прями іноземні інвестиції (ПІІ) залишаються низькими. У 2020 році в Україні спостерігався чистий відтік інвестицій. Окрім пандемії, іноземні інвестори називають корупцію, зокрема в судовій системі, ключовою проблемою для ведення бізнесу в Україні. Для залучення іноземних інвестицій уряд на початку 2021 року ухвалив новий закон, який надає значні фінансові та операційні стимули компаніям, які здійснюють великі інвестиції в Україну.

З 2014 року в Україні було проведено низку реформ, зокрема запущено низку антикорупційних інституцій. Однак восени 2020 року Конституційний Суд України визнав недійсними ключові положення законів, що є основою двох із цих інституцій – Національного антикорупційного бюро (НАБУ) та Національного агентства з питань запобігання корупції (НАЗК). Ці рішення скасували ключові положення попередніх програм МВФ, запобігаючи виплаті нових пільгових позик МВФ,

Світового банку та ЄС. Конституційний суд також розглядає справи про оскарження конституційності Вищого антикорупційного суду і Фонду гарантування вкладів фізичних осіб. Уряд і парламент ведуть переговори з міжнародними партнерами щодо законодавства, яке б скасувало наслідки рішень.

Зазначимо переваги та недоліки здійснення відповідального інвестування в Україні.

Переваги:

- відносно недорога робоча сила;
- освічені кадри;
- прекрасна інфраструктура;
- зручна логістика.

Недоліки:

- висока забюрократизованість дозвільних процесів;
- системна корупція;
- традиційна закритість деяких галузей для іноземного інвестування.

Після 24 лютого 2022 року ситуація в Україні істотно змінилася: додалися воєнні ризики:

- можливість знищення чи захоплення активів;
- проблеми логістики;
- проблеми з інфраструктурою;
- непередбачувані обставини платежів;
- неможливість залучення іноземних позик та страхування (Полосьмак, 2022).

Формуючи висновок дослідження, необхідно відзначити важливість відповідального інвестування на світовому та національному рівнях, адже воно вирішує соціальні та екологічні дисбаланси в роботі економіки країни і спрямоване на реалізацію інвестиційних проєктів, які вирішують проблеми соціуму, інвестиційні проєкти зелених технологій (переробка сміття, альтернативна енергетика), інвестиційні проєкти медичної сфери (виробництво медичного обладнання та медикаментів) щодо покращання якості життя населення. Реалізація цих інвестиційних проєктів буде позитивно впливати на поширення механізму відповідального інвестування в глобальному та національному інвестиційному просторі.

Список використаної літератури

1. Полосьмак, В. І. (2022). Глобалізація інвестицій у міжнародних компаніях. Взято з <https://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/90395>
2. Зайцева, М. В. (2015). Концепції впливу глобалізації на міжнародні відносини. *International relations. Part «Political science»*, 15. Взято з http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/2670
3. Investment Climate Statements: Ukraine (2021). Retrieved from <https://www.state.gov/reports/2021-investment-climate-statements/ukraine/>
4. Paci A. Industry 4.0 and international investment activities (The Perspective of CDMOs in the Future of Pharmaceutical Industry) (2016). Retrieved from <https://slideplayer.com/slide/14812356/>
5. Глобальні трансформації міжнародної інвестиційної діяльності ТНК (2021). Взято з <https://er.nau.edu.ua/bitstream/NAU/51417/1/%D0%94%D0%B8%D0%BF%D0%BB%D0%BE%D0%BC%20%D0%9C%D0%B8%D1%81%D0%BB%D0%B8%D0%B2%D0%B5%D1%86%D1%8C%20%D0%92.pdf>